

MRAVNÁ SLOBODA ČLOVEKA V PODMIENKACH SOCIALIZMU

JURAJ ZIMA, Ústav marxizmu-leninizmu pri VŠP Nitra

Jednou zo základných otázok, ktorá stojí v popredí záujmu súčasného ideologického boja medzi socializmom a kapitalizmom, je otázka slobody. A je to úplne prirodzené, pretože v kategórii „sloboda“ sa v najvýraznejšej podobe odráža celkový charakter toho-ktorého spoločenského zriadenia, jeho možnosti zabezpečiť a garantovať najširším vrstvám pracujúcich ich základné ľudské práva a slobody, záujmy, požiadavky a potreby.

Kategória „slobody“ nám súčasne ukazuje dosiahnutú úroveň rozvoja spoločnosti, jej výrobných síl a výrobných vzťahov, charakter jej politických, sociálno-ekonomických a kultúrnych vzťahov, vzťahy medzi jednotlivými triedami, spoločenskými vrstvami a jednotlivcami, na povahu vzťahov medzi národmi a národnosťami a zabezpečenie materiálnych a duchovných podmienok života ľudí. V tomto zmysle kategória „slobody“ je jedným z významných kritérií spoločenského progresu, tendencií smerovania vývoja tej-ktorej spoločnosti.

Sloboda osobnosti spočívajúca v jej všestrannej realizácii je jednou z najväčších vymožeností socialistickej spoločnosti. Je to cieľavedomý výsledok nekompromisného boja robotníckej triedy, ktorá, bojujúc za svoje politické a sociálne oslobodenie spod nadvlády kapitalizmu, zároveň bojuje za oslobodenie všetkých pracujúcich. A nielen to. Robotnícka trieda a jej avantgarda komunistická strana je najdôslednejším garantom plného a všestranného rozvoja osobnosti človeka, jeho práv a slobôd, zabezpečenia sociálnych istôt a optimistickej perspektívy, k čomu socialistickej spoločnosti vytvára postupne všetky podmienky. Jedine z týchto hľadísk je možné správne prístupíť aj k analýze mravnej slobody človeka v podmienkach socializmu.

I keď sa sloboda človeka prejavuje vo svojej jednote, celistvosti a nedeliteľnosti, z hľadiska zložitosti a mnohostrannosti spoločenského života môžeme v nej rozlíšiť také jej jednotlivé stránky a aspekty, ako je *sloboda politická, ekonomická, sociálna, právna, mravná, kultúrna a sloboda osobnosti*.

Pochopiť osobitosť mravnej slobody človeka predpokladá aspoň v stručnosti objasniť, čo je to morálka, akú úlohu a funkciu plní v živote tej-ktorej spoločnosti.

Morálka, ako je známe, je jednou zo základných foriem spoločenského vedomia, je špecifickým prostriedkom duchovného osvojenia si sveta, nevyhnutným regulátorom vzájomných vzťahov medzi ľuďmi, ich konania a správania sa. Jej špecifickosť na rozdiel od politiky, práva a ostatných foriem spoločenského vedomia spočíva v tom, že v podobe mravných princípov, noriem a kritérií usmerňuje a reguluje správanie sa ľudí z hľadiska záujmov jednotlivých tried a spoločnosti, pričom

dodržiavanie týchto pravidiel a noriem sa uskutočňuje na základe osobného presvedčenia, zaužívaných zvykov, obyčajov a tradícií a verejnej mienky spoločnosti. Morálne správanie sa každého jednotlivca podlieha sústavnému posudzovaniu a hodnoteniu zo strany najbližšieho rodinného a pracovného kolektívu a celej spoločnosti.

Význam mravného vedomia spočíva predovšetkým v tom, že núti každé individuum ku konfrontácii správania sa s rozumovou a emocionálnou vyspelosťou jeho intelektu. V tomto zmysle mravné vedomie má neodmysliteľnú regulujúcu a usmerňujúcu úlohu v správaní sa ľudí, ovplyvňuje ich motivácie, ich predstavy o dobre a zle, spravodlivosti, čestnosti, dôstojnosti a o ostatných etických kategóriách.

To znamená, že na základe hĺbky osvojenia a rozvinutosti mravného vedomia (svedomia) človek sa rozhoduje pre určitú alternatívu svojho postupu, pre voľbu toho-ktorého postoja, činu a kroku. Známy sovietsky filozof V. P. Tugarinov v tejto súvislosti uvádza: „množstvo a hĺbka chýb, ktorých sa človek dopúšťa, je v priamej závislosti od jeho vedomia, jeho mravnej uvedomelosti“. (1, s. 6)

Súhrnne možno povedať, že význam morálky sa prejavuje v tom, že pomáha človeku vypracovať si jeho *aktívnu životnú pozíciu*, prostredníctvom ktorej si uvedomuje svoj vzťah k okolitému svetu, ľudskej spoločnosti, jej záujmom, potrebám, cieľom a ideálom.

Z týchto hľadísk musíme pristupovať aj k analýze mravnej slobody, ktorej základom je aktívna a uvedomelá činnosť človeka, ktorý prostredníctvom nej vyjadruje svoju najvlastnejšiu ľudskú a humanistickú podstatu. Z tohto sa dá ľahko usúdiť, že mravná sloboda sa realizuje v mravnom konaní človeka, to znamená v takom konaní, ktoré vychádza z poznania objektívne pôsobiacich spoločenských zákonov a tendencií, z poznania postavenia individua v zložitosti a protirečivosti spoločenských vzťahov a z jeho schopností správne sa v nich orientovať.

V práci *Základy marxisticko-leninskej etiky* pojem mravná sloboda sa chápe ako „na základe poznania dosiahnutá nevyhnutnosť, schopnosť so znalosťou veci sa mravne rozhodovať, to znamená správne voľiť svoje rozhodnutie a postupy, objektívne ich mravne hodnotiť a nakoniec uskutočňovať rozumnú kontrolu nad svojím správaním, citmi, vášňami a želaniami. Uvedomelý vzťah k mravným požiadavkám s cieľom správne sa mravne rozhodovať tvorí náplň mravnej zodpovednosti, ktorá takýmto spôsobom vystupuje ako nevyhnutná podmienka mravnej slobody. Byť slobodným, znamená byť zodpovedným.“ (2, s. 113—114)

Z toho jasne vyplýva, že medzi uvedenými etickými kategóriami „mravná sloboda“ a „zodpovednosť“ je najužší vzťah a vzájomná podmienenosť. Žiť v spoločnosti a byť mravne slobodným nie je možné bez zodpovednosti. Ide totiž o to, že každá spoločnosť z hľadiska svojich najzákladnejších záujmov si tvorí určitý, jej vyhovujúci systém mravných pravidiel a noriem, ktorými upravuje vzájomné vzťahy medzi ľuďmi a reguluje ich mravný život.

Z tohto hľadiska aj socialistická spoločnosť si vytvorila svoju vlastnú morálku, prostredníctvom ktorej upravuje vzájomné vzťahy svojich členov. Je to morálka, ktorá sa zrodila ako neodmysliteľná súčasť triedneho boja robotníckej triedy a ostatných pracujúcich a ktorá tvorivým spôsobom absorbovala do seba všetko to progresívne, ľudské a humané, čo bolo vytvorené v kultúrnom a mravnom vývoji ľudstva v minulosti.

So vznikom socialistickej morálky došlo ku kvalitatívne novému obohateniu a rozvinutiu tých hodnôt, zásad, čŕt a vlastností človeka, ktoré v spoločnosti založenej na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov a im zodpovedajúcim princípe individualizmu sa nemohli realizovať. Ide predovšetkým o rozvinutie a obohatenie takých morálnych princíпов a noriem, ako je humanizmus, kolektivismus a solidarita, súdružstvo, socialistické vlastenectvo a proletársky internacionalizmus. Tieto zásady po víťazstve socialistickej revolúcie a v procese budovania socializmu sa stali jadrom morálky našej spoločnosti.

Pritom treba mať na zreteli, že naša spoločnosť v súčasnom období vyvíja zvýšené úsilie za ďalšie upevnenie a prehĺbenie týchto princíпов v živote jej jednotlivých tried, vrstiev a v živote každého jej člena. V tomto kontexte je naprosto zrejmé, že mravná sloboda jedinca má svoje konkrétne-spoločenské a triedne súvislosti a dimenzie, že človek ako spoločenský subjekt vo svojom zmýšľaní a konaní nie je a ani nemôže byť absolútne slobodný, ako to dodnes hlásajú niektoré buržoázne etické smery.¹ Z tohto dôvodu nie je možné súhlasiť ani s anarchisticko-abstraktnou predstavou o slobode „vôbec“. Sloboda, ako sme spomenuli, má nielen konkrétne-historický, ale triedny charakter. To znamená, že pri analýze kategórie „sloboda“ si musíme zároveň položiť otázku, sloboda pre koho? Na túto otázku už odpovedal V. I. Lenin, keď poukázal: „V spoločnosti založenej na moci peňazí, v spoločnosti, kde masy pracujúcich trú biedu a hŕstky boháčov si blahobytné žijú bez práce, nemôže jestvovať reálna a skutočná „sloboda“.“ (3, s. 36) Malomeštiacka požiadavka absolútnej slobody je ovšem príťažlivá. Avšak jej škodlivosť spočíva v tom, že neberie do úvahy reálne spoločenské fakty, najmä tú skutočnosť, že žiadna spoločnosť a najmä socialistická nemôže existovať bez určitých právnych a mravných noriem a morálnych požiadaviek ku každému svojmu členovi. Sila a politicko-morálna vyspelosť so-

¹ I keď niektoré buržoázne filozoficko-etické smery uznávajú spoločenské aspekty mravnosti a spoločenský význam kategórie „dobrá“ a „zla“, napriek tomu k ich analýze a interpretácii pristupujú zo svojho subjektivisticko-buržoázneho hľadiska, podľa ktorého spoločenské bytie je iba arénou, vonkajšou determinantou, na ktorej jednotlivci demonštrujú svoje mravné postoje a možnosti a ktoré sú apriori zafixované v ich ľudskej podstate, ako to interpretuje aj náboženstvo o tzv. transcendentálnom pôvode mravných hodnôt. Závislosť morálky od sociálno-ekonomických podmienok života ľudí sa uznáva iba v hraniciach, ako im to dovoľujú idealistické východiská buržoáznej etiky.

cialistickej spoločnosti sa prejavuje práve v tom, ako jej členovia chápu jej záujmy a požiadavky, jej politický systém, právny poriadok a mravné zásady a ako na tomto základe svojou aktívnou a uvedomelou činnosťou prispievajú k ich upevňovaniu a prehlbovaniu.

Na druhej strane socialistická spoločnosť z hľadiska realizácie svojich princípov a zásad, cieľov a ideálov, na ktorých je budovaná, vytvára stále širší priestor pre plný a všestranný rozvoj osobnosti človeka, pre zabezpečenie jeho základných práv a požiadaviek. Nebude od vecí v tejto súvislosti spomenúť, že naša spoločnosť stále v plnšom rozsahu zabezpečuje také práva človeka, ako je právo na prácu, vzdelanie, právo na odpočinok, dôchodkové zabezpečenie v starobe a invalidite, bezplatnú lekársku starostlivosť, starosť o matku s dieťaťom, v čom zaujíma naša republika jedno z popredných miest vo svete. Najvýraznejšie práva osobnosti v období budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti sú sformulované a vyjadrené v novej sovietskej ústave, ktorá sa stala garantom a príťažlivým vzorom politického, sociálno-ekonomického a kultúrneho zabezpečenia práv a slobôd človeka. V zabezpečení týchto práv a slobôd sa súčasne prejavuje prednosť socialistickeho spôsobu života pred kapitalistickým, ktorý je stále viac poznačovaný takými javmi a črtami, ako je vleklá nezamestnanosť, bieda a sociálna neistota, rastom pesimizmu a filozofie strachu a beznádejnosti.

Avšak bolo by nesprávne vysvetľovať otázku mravnej slobody ako slobody „vôbec“ v tom zmysle, ako by ona bola determinovaná iba súhrnom sociálno-ekonomických podmienok života ľudí a charakterom ich spoločenských vzťahov a od nich závislá. Takýto prístup nevyhnutne vedie k zjednodušenému pohľadu na dialektiku vzťahu spoločenskej a osobnej slobody a k nedoceňovaniu potreby uvedomelého chápania a upevňovania tohto vzťahu v živote socialistickej spoločnosti. Krajne vyhranené názory o bezprostrednej závislosti slobody človeka od objektívnych podmienok môžu viesť až k fatalistickému chápaniu otázky slobody, čím sa fakticky sloboda individua stráca a je jednostranne redukovaná na vonkajšie podmienky a vzťahy jeho života.

Pri analýze tejto otázky musíme mať na zreteli, že sloboda človeka má okrem sociálno-ekonomických determinovaností aj svoje vnútorné predpoklady a dispozície. Je to dané tým, že konanie individua je vždy determinované a modifikované nielen objektívnymi podmienkami jeho života, ale v nemalej miere aj jeho subjektívnymi predpokladmi a dispozíciami, ako je jeho rozumová a intelektuálna vyspelosť, schopnosť správne myslieť a zovšeobecňovať životné poznatky a skúsenosti, ovládať city, emócie a vôľové vlastnosti.

V mravnom konaní majú nemalú úlohu aj samé formy odrazu, to znamená tie „logické stupne“ odrazu skutočnosti, v podobe ktorých človek poznáva mravný život spoločnosti a svoje miesto a úlohu v ňom. Človek môže mravne konať aj vtedy, keď nepozná tieto formy odrazu. Praktický život je častým dôkazom toho, že mravne konajú aj ľudia,

ktorí nemajú hlbšie osvojenú etickú teóriu. Avšak omnoho uvedomejšie a cieľavedomejšie je také konanie a správanie sa človeka, pri ktorom si tento dokáže správne zodpovedať na otázky svojho individuálneho a spoločenského života, pri ktorom dokáže svoje správanie teoreticky zdôvodniť a vyrovnať sa s problémami, s ktorými sa stretáva vo svojom živote. V tomto zmysle stojí pred nami v oblasti mravnej výchovy pracujúcich, najmä mládeže veľká a náročná úloha učiť ich žiť a konať v duchu marxistického svetonázoru, sociálnej ideológie, zásad a noriem socialistickej morálky.

Socialistická spoločnosť, ako sme už zdôraznili, vytvára stále väčšie predpoklady, aby záujmy, úsilia a zámery jednotlivcov boli harmonicky zosúladené so záujmami najbližšieho pracovného a rodinného kolektívu a celej spoločnosti. Tento prístup môžeme najvýraznejšie pozorovať v spôsobe riešenia vzťahu osobnosti a spoločnosti, osobných, skupinových a spoločenských záujmov.

Socializmus vytvoril nový typ spoločenských vzťahov, vzťahov založených na spolupráci, vzájomnej pomoci a priateľstve. Základom týchto vzťahov sa stal kolektivistický spôsob riešenia vzťahu osobných a spoločenských záujmov. Podstata tohto spôsobu spočíva v tom, že sa usiluje o harmonické spájanie záujmov osobnosti a spoločnosti, pričom záujmy jednotlivca neobmedzuje a neoklieštuje, ale ich realizáciu zosúladzuje so záujmami a cieľmi socialistickej spoločnosti. Z tohto dôvodu vonkoncom neobstoja buržoázne a maloburžoázne názory o tom, že socialistická spoločnosť, ktorá je budovaná na princípe sociálno-ekonomickej rovnosti a kolektivismu, týmto vraj už eo ipso obmedzuje záujem jednotlivca, že človek za socializmu sa nemôže slobodne uplatniť, „sebarealizovať“ a že ako osobnosť je „odcudzený svojej podstate“, pretože sa musí podriaďovať celospoločenskému záujmu. Túto skutočnosť spomíname aj preto, že mnohí „progresivisti“ typu Seluckého, Jodla a ďalších v krízovom období vývoja našej spoločnosti v otvorenej podobe hlásali tieto názory v úsilí o uplatnenie tzv. dokonalejšieho modelu socializmu, v ktorom by bola zaručená „najširšia sloboda“ a „demokracia“ pre každého. O akú slobodu a demokraciu im išlo, to sa ukázalo po odhodení ich falošnej masky.

Naš súčasný život ukazuje, že jedine socialistická spoločnosť, dôsledne budovaná na základoch marxizmu-leninizmu a v intenciách súčasnej politiky strany, môže stále v plnšej miere zabezpečovať slobodu osobnosti. Taktiež sa začína hlbšie uplatňovať známa súvislosť, že čím sa rýchlejšie rozvíja socialistická spoločnosť ako celok a každý jej člen zvlášť, tým viac vyhovuje vzájomne svojím záujmom. Inak povedané, jedným zo základných predpokladov ďalšieho rýchleho rozvoja socialistickej spoločnosti je všestranný a harmonický rozvoj jej všetkých členov.

Prirodzene, riešenie otázky vzájomného vzťahu osobnosti a spoločnosti v podmienkach socialistickej spoločnosti si žiada hlbšiu analýzu,

vidieť celú zložitú tohto procesu, že tu nejde o statický stav medzi dvomi plusmi, ale že vzťah jednotlivca a spoločnosti je živým, neustále sa meniacim a formujúcim vzťahom, vzťahom jednotlivca k druhým ľuďom, k svojmu okoliu a celej spoločnosti. Je to vzťah, ktorý sa rozvíja a prehĺbuje v boji protikladných stránok a tendencií, čo si musia uvedomovať obe stránky tohto vzťahu — spoločnosť ako celok a aj jej jednotliví členovia.

Treba povedať, že z hľadiska tých náročných úloh, pred ktorými stojí naša spoločnosť v súvislosti s budovaním rozvinutého socializmu, obe stránky v tomto vzťahu vystupujú so stále väčšími nárokmi a požiadavkami. Rozhodujúcim momentom v dielektike tohto vzťahu je to, ako jednotlivci a pracovné kolektívy chápu svoje záujmy a povinnosti, ako sa vyrovnávajú so vzrastajúcimi nárokmi na ich politickú, odbornú a morálnu pripravenosť, na rast ich aktivity a iniciatívy.

V tomto zmysle zápas za nový vzťah k práci, za vyššiu produktivitu, efektívnosť a kvalitu práce, za aktívne a uvedomelé plnenie nielen pracovných, ale aj ostatných spoločenských povinností je zároveň zápasom za stále väčšiu slobodu socialistického človeka, za plné a všestranné uplatnenie jeho duchovných a fyzických síl a schopností, k čomu socialistická spoločnosť postupne vytvára všetky predpoklady.

LITERATÚRA

1. TUGARINOV, V. P.: Filozofia vedomia. Vyd. Myseľ, Moskva 1971.
2. Základy marxisticko-leninskej etiky. Vyd. Vyššaja škola, Moskva 1974.
3. LENIN, V. I.: Spisy 10. SVPL, Bratislava 1957.